

KAVRAM İNCELEMELERİ

NUSRET HIZIR

Felsefe Doçenti

I

Pozitivizme adı üzerine

1. Pozitivizme kelimesi son yıllarda idealizme, Realizme tabirlerine benzemeye başladı. Bu iki kelimenin bir meslek anlamında, bir de, ayrı olarak, günlük hayat anlamında mana taşıması gibi, Pozitivizme de yavaş yavaş bir kaç mana kazanmaktadır¹. Fakat şu farkla ki manaların biri yahut birkaçı felsefe sınırları içinde öbürü yahut öbürleri dışında olacağı yerde, hepsi de felsefenin sınırları içindedir.

Bu kavramı, idealizme ile realizme'den ayıran ikinci nokta da şudur ki "Ne idealist adam!., ve "Eflâtun idealisttir., derken iki tabirden birinin başka başka anlamlarda alınması büyük zararlara sebep olmazken, pozitivizme'nin türlü anlamlarda alınması önemsiz olmyan karışıklıklara meydan verebilir, hatta vermektedir. Onun için pozitivizme kelimesinin ne manalar taşıyabileceği üzerinde biraz durmayı faydalı buluyoruz.

2. Bu adın felsefeye nasıl girdiği malûm. Burada Auguste Gomte'u anlatacak değiliz. Fakat şuna işaret etmek gerekir: Felsefe tarihçileri, bilhassa Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Berkeley-Hume yönünde giden felsefelere Pozitivist dediler. Bunun sebebi meydandadır. O zamanlara doğru bilgi teorisi kurmaya başlayan fizikçi Ernst Mach, kendi felsefesine Pozitivist diyordu. Bunda da kendine göre bir dereceye kadar haklı idi; çünkü maksadı, gerçek bilginin önermelerini *bize gerçekten verilmiş olana* dayandırmaktı. Bununla felsefeyi metafizikten -yani tahkik edilemiyen iddealardan- kurtaracağına inanıyordu². Aynı fikir Berkeley - Hume felsefesinde de vardır. Hatta bu türlü "pozitivist» durum, Hume'da en büyük açıklıkla ifadesini bulmuştur³. Ona göre, bilinç muhtevasına prensip itibariyle dayandırılmıyan bir kavram, manasız bir kelimedenden ibarettir.

Mach'ta varlık hakkında ifadeler, duyular üzerinde ileri sürülen ifadelere irca edilir. Böylece Hume'un şimdi söylediğimiz fikri ile Berkeley'in esse est percipi'si bu nokta ile birleştirilince Berkeley, Hume

¹ «Anlam»ı, Fransızların «acception»una, «mana»yı da «sens», «signification»larına karşılık olarak kullanıyoruz.

² Meselâ : Erkenntnis und Irrtum'da.

³ Treatise (Understanding) I ; Enquiry V.

ve Mach'ın hep bilince dayanan psikolojik bir pozitivist kurmuş oldukları anlaşılır.

3. Fakat bununla pozitivist'inin, hem ad hem muhteva bakımından asıl kurucusu Auguste Comte'tan hayli uzaklaşmış oluyoruz. Çünkü bilimi tıpkı Ernst Mach gibi olaylar arasındaki karşılıklı ilişkilerin sistemli bilgisi telâkkiden Comte için, bilimlerin modeli matematikleşmiş tabiat bilimidir, yani, geniş anlamda *fiziktir* (physique inorganique, physique organique, physique sociale). Onun için bilimin pozitif olması hususundaki garantiyi bize fiziğin yapısı yeter derecede vermektedir. Halbuki Berkeley- Hume-Mach tarzı pozitivist'te aynı garantiyi önermeleri duyumlara dayandırmakla elde ediyoruz.

Kısaca, düşünüş tarihinde iki türlü pozitivist beliriyor. Biri, Auguste Comte'unki gibi fizik, öteki Mach'ınki gibi psikolojik pozitivist*.

4. Bu ayrılık hemen hemen hiçbir yerde gözönünde tutulmuyor. Tutulsa, pozitivist'inin nasıl olup da idealizme'ye dayandığı, anlaşılması güç bir mesele teşkil etmez. Halbuki idealizme'ye münker olan nevin psikolojik pozitivist olduğu düşünülse, mesele o anda aydınlanır. -Demek ikiliğin itibare alınmaması karışıklık ve anlaşmazlıkların ilk kaynağıdır.

5. Ernst Mach, aslına bakılacak olursa, bugün gerçek anlamda bir bilim felsefesi kurmak isteyen fazla bir şey veremez; hatta, aksine, denebilir ki felsefesi, her şeyi duyuma irca gayretiyle saptığı yapıtıclıktan ("fiction,, , culuğundan) dolayı — fizikle kimyanın sun'i, hipotetik atomundan söz eder⁵— tam manasiyle bilimsel bir zihniyetten uzaklaşmıştır. Fakat, Hegel'cilik, mekanist Maddecilik, bilimci iddealarına rağmen Kant'çılıkla Yeni Kant'çılık ve daha bilmem necilik gibi az çok dumanlı metafiziklerden usanmış olan Orta, Avrupa düşünürlerinden bazıları, bilimle teması sıkı sıkıya muhafaza ederek pozitif bir felsefe kurmak istedikleri vakit, Mach'ın hocalık ettiği, faaliyette bulunduğu Viyana'da, Mach'ın adı etrafında toplanmışlardır. Çünkü Mach, içinde sakladığı bütün bilim düşmanı idealizme'ye rağmen gene de felsefeyi, gizli yahut açık, türlü ontolojilerden kurtarıp elle tutulur bir temele dayandırmak isteyen- muvaffak olamıyan fakat kuvvetle isteyen- adamdır. Üstelik, Die Mechanik'i, Die Wärme'yi yazmış olan fizikçidir.

İşte, yurdumuzda adı yanlış olarak Viyana okulu diye yerleşmeye yüz tutan Viyana çevresi böylece teşekkül etmiştir. Bu teşekkül ile birlikte neo-pozitivist kelimesinin kullanılmasına da şahit oluyoruz.

6. Bir kere, Viyana çevresini bir okul olarak göstermek doğru olmaz; çünkü çevrenin üyelerini birbirine bağlayan, bir zihniyetten iba-

⁴ N. Hızır. Aylık Ansiklopedi, C. I, sa. 281 Pozitivist'e bahsi.

⁵ Analyse der **Empfindungen**, 9. Aufl, Jena 1922. sa. 254.

rettir. Bu zihniyetin muhtevası da, bilimle teması, biraz önce işaret ettiğimiz gibi, sıkı sıkıya muhafaza etmek, felsefe düşüncesinin esas konusu olarak bilgiyi ele almak, bilgi sürecini, onun en mükemmel şekilde kendini gösterdiği bilimde incelemektir. Bu işi, her şahıs kendi imkânları çerçevesi içinde başarmayı iş edinmiştir. Matematikçi, matematiğin temellerini, aksiyomlarını, başka önermelerini inceliyerek; fizikçi, keza, aynı işi kendi biliminde yaparak, ilh... Ancak bu analitik işler başarıldıktan sonradır ki sentezin mümkün olacağı düşünülmektedir.

İşte bu düşünce ile bir araya toplanmış olan şahsiyetler, Ernst Mach'ı kendilerine adetâ bir bayrak olarak seçmişlerdir, çünkü zamanının bilimsel felsefesini onda bulduklarına inanmışlardır. Yoksa, çevrenin düşünürleri için Mach, hiçbir zaman biricik "chef d'ecole", olmamıştır. Başka deyimle, Vivana çevresi, meselâ bir Yeni Kant'çılıktan büsbütün başka yapıda bir şeydir.

7. Viyana çevresinde Mach'ın idealist- yani psikolojik- pozitizme'-sine sadık düşünürler yok değildir. Fakat, meselâ bir Rudolph Carnap, İlk zamanlarda Mach gibi bir psikolojik pozitivist iken, bir müddet pozitizme ile realizme arasında kararsız kaldıktan sonra⁶, realizme'ye mey etmiştir. Mekân itibariyle çevreden olmamakla beraber zihniyet bakımından çevreden olan Hans Reichenbach, önce, bazı pozitivist'lerin de kabul ettikleri Konstitüsyon teorisini kabul etmiş⁷ aynı zamanda da açıkça realizme tarafını tutmuş⁸, sonradan, şeyden duyuma doğru kurulan bir realizme'ye geçmiştir⁹. Moritz Schlick, önce, konstitüsyon ile

⁶ Der Logische Aufbau der Welt ; Versuch einer Konstitutionstheorie der Begriffe, Berlin 1928.

Erkenntnis dergisindeki türlü yazılar, meselâ :

Uebertoidung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache. Bd. II. S. 219 dev. Die physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft. Bd. II. S. 432 dev.

Bu son yazı münasebiyle bir noktaya işaret etmek gerekir. R. Carnap (ve onunla çevrenin başlıca sosyologu Otto Neurath) Physikalismus diye bir teori ortaya atmıştır. Bunda bilim bir tek'tir (Einheitswissenschaft), Bilimsel olan her ifade, geniş anlamda fiziğin dilinde söylenebilir ve yazılabilir, fiziğin dilinden de zaman-mekân koordinatları içinde değişmelerin ifadesi anlaşılmalıdır. Böyle bir dile irca edilemeyen bir önerm bilim önermesi değildir. Eğer bu pozitizme ise, herhalde psikolojik değil, A. Comle'un fizik pozitizme'si,ile akrabalık gösteren bir pozitizme'dir. A. Comte ile Physikalismus arasındaki yakınlık yahut ilişkiler, incelenmeye değer bir meseledir.

⁷ Kavramların konstitüsyon sistemini kurmak, onların şeceresini kurmak demektir. Bir sistemde bulunan her kavram, kendisinden önce gelenden çıkarılır, yani tanımlanır; Konstitüsyon teorisinin esas tezi şudur : bütün kavramların irca olundukları temel kavramlar, doğrudan doğruya veri olanın belirlemeleridir ; meselâ yaşanmış tecrübe ifadeleridir. Madem ki bütün kavramlar, ana kavramlara irca ediliyor, o halde bilimin önermeleri yaşanmış tecrübeler hakkındaki önermelere irca edilir. (Reichenbach, realizmesinin ilk şeklinde, tıpkı İskoçya okulu gibi, algı'yı şeyin işareti olarak alır).

⁸ Ziele und Wege der physikalischen Erkenntnis, in Handb. d. Physik, herausgg. v. Geiger u. Scheel, Bd. 4, Berlin 1929. sa. 16 dev.

⁹ Experience and Prediction. Chicago 1938 sa 83 dey, 163 dev.

elde edilen kavramların, meselâ, fizik kavramlarının gerçeğe işaret ettiğini¹⁰ söyleyip, apaçık bir realizme'yi müdafaa etmekle beraber, ömrünün sonlarına doğru bu keskin reâlizme'den uzaklaşp mutedil bir pozitivism'e yaklaşmıştır, Hans Hahn gibi bir matematikçi, felsefe araştırmalarını matematiğe hasr etmiş, Philip Frank ise, nedensellik (illiyet) prensibi gibi, hem pozitivist hem realist bakımdan temellendirilebilecek problemlerin incelenmesiyle meşgul olmuştur¹¹ ilh... ilh...

8. Fakat çevreye mensup bütün düşünürlerde müşterek taraf şudur ki, hepsi, bilimin önermelerini iyice tahlil edebilmek için onları mümkün olan en keskin şekilde ifade etmek taraftarıdır. Bu ifade vasıtası da matematik sembole benzer bir sembolizme yardımıyla kurulan yeni mantık-çok kere kullanılan tabiriyle lojistik'tir.

9. Onun için, esasen hepsi deneyici, ampirist, olan, fakat pozitivism-realizme meselesinde türlü türlü durumlar alan bu feylesoflara neopozitivist demek doğru olmaz. Onlar için -esasen bazan kullanılan-*lojik ampirist* adı, mümkün adların en uygunudur. Hele, bu düşünürleri, bir ad yanlışlığından dolayı, tamamen hatalı olarak pozitivist sayıp ona göre hücumlarda bulunmak, her türlü ciddilikten uzaklaşmak olur.

II.

«Mutlak», «Görelî» kavramları üzerine

1. Klâsik felsefenin "mutlak,, tan ne anladığını biliriz. Bir başka'ya göre var olmayan, kendinden, kendiliğinden var olan, *mutlak'tır*. Bir başka'ya göre bilinmeyene, kendinden, kendiliğinden bilinene *mutlak* olarak biliniyor denir. Varlık ve bilgi problemleri birbirlerine her noktalarında sıkı sıkıya paralel olduklarından, *mutlak* ile *görelî* kavramlarını incelemek için daha ziyade bilgi teorisini ele almamız yetecektir.

Mutlak (absolu)'nün karşıtı *görelî* (relatif) tir. Görelinin de tanımını, bilgi teorisinde şu şekilde verilebilir; başka'ya göre bilinen, kendi başına bilinmeyip, bilgisi için bir başka'ya muhtaç olunan. Anlaşıyor ki *görelî*, bir "relation,, halinde kavranandır.

2. XVII inci - XVIII inci yüzyıl Avrupa düşünüşünün İngiliz kolu, John Locke'tan başlayıp Berkeley üzerinden geçerek Hume'da dönüm noktasına erişen gelişme içinde, bilgi sürecinin incelenmesini belirli bir yönden alarak bir tek plânda kalmak şartıyla sona kadar götürmüştür. Condillac'ın da katıldığı bu inceleme, bilindiği gibi, merkeze bilinci (şuuru) almakta, böylece bilgiyi araştırırken, bir türlü bilinç metafizikine ermektedir. Gerçekten de, metafizik düşmanı olduğunu - kendi psikolojisi bakımından haklı olarak ileri süren-bu cereyan, yalnız ve

¹⁰ *Allgemeine Erkenntnislehre, 2.Aufl. Berlin 1925.*

¹¹ *Das Kausalgesetz und seine Grenzen. Berlin 1931.*

yalnız bilinç muhtevalarından emin olabileceğimizi iddia etmekle öyle bir prensip postüle ediyor ki, bundan çıkacak tabii sonuç ancak, şeyi, "duyumlar topluluğu,, olarak gören, şeyleri gölge haline sokan bir metafizik olabilir. Psikolojik diye vasıflandırdığımız her pozitvizmenin bundan kaçınması imkân dışındadır (Bakınız: yukarda I, 3).

3. İdealist pozitovizmelerin vardığı sonuçlardan biri şudur: gerçek bilgi, doğru olarak görüldüğü gibi, ancak görelî (relatif) olabilir, yani ancak relation şeklinde kendini gösterebilir. Bilgi ise bilinç muhtevalarının, başka deyimle fenomenlerin, isterseniz daha başka deyimle de gölgelerin bilgisidir.

Kavramların çoğu karşıtları ile birlikte birer çift teşkil ettiklerine göre, böylece manalandırabileceğimiz *görelî'nin* karşıtı olan *mutlak* ne olacaktır ?

Bu soruya metafizik düşmanı denenlerin türlü cevapları beliriyor, ki bunlar aslında, yapı bakımından birbirlerine yakındır; onun için, en ünlülerinden olan Kant'tan söz etmemiz, maksada yetecektir.

4. Kant'ta, tabiatıyla relation'lar bilgisi olan gerçek bilgi, fenomen üzerine bilgidir; görelî fenomen'in karşısında ise *mutlak* noumen vardır, fakat noumen'i bilemeyiz. O vardır ama katiyen kavranamaz. Görüldüğü gibi, bu noktada, varlık ile bilgi problemleri birbirlerinden birdenbire ayrılıyor, agnostisizme'ye yol açılıyor.

Mantık bakımından da manzara şu oluyor: Bir yanda bilgi ile kavranabilir, muhtevaya sahip bir kavram; karşısında da böyle bir muhtevası olmayan bir kavram; burada göze çarpan iki nokta, fikrimizce şudur :

a) bir kere, ontolojici metafiziğe düşmek korkusu yüzünden fenomenici metafiziği âdeta memnunlukla kabul etmek.

b) daha önemlisi, ontolojiden kurtulurum zannı ile manasız bir kavramı -mutlak kavramını- manalı diye muhafaza etmek; böylece de ontolojiye gene bağlı kalmak.

5. Felsefenin tutulduğu ağır hastalıklardan biri işte budur; bu hastalık, gidilmiş olan yolun yanlışlığı hakkındaki önemli işaretlerden biri olduğu halde, gariptir ki bu tesiri her yerde ve her zaman yapmamıştır. Bu tesirsizliğin sebeplerini ileride gereği gibi uzun uzadıya inceleyeceğimizden, burada zikretmeyeceğiz.

Bilinçlilik yolundan ayrılmayan felsefe, - yani Mach ile etrafındakiler, son zamanlarda da yeni pozitivist diye anılanların bazıları- kabul edilemez bu durumu yamalarla, "palliatif,, lerle düzeltmeğe uğraşmıştır. Şöyle ki: ceryanın klâsik büyük feylesofu D. Hume tarafından tesbit edilen mana kavramı (Bakınız: yukarda I, 2) alınmış, mutlak kavramına tatbik olunarak onun manasız olduğu meydana çıkarılmıştır. Yeni pozitvizme, varlığı, tabii Berkeley'de olduğu gibi algılanabilmeye irca ederken, idealizmeyi de birlikte miras olarak almış oluyor. "*Mutlak'ı*

aramak, sahte problemler peşinde koşmaktır,, yahut da, "algılanabilmenin muhtevası varolmanın muhtevası ile eşittir, bunun ötesini kurcalamağa müsaade yoktur,, gibi (Wittgenstein, Viyana çevresinin bazı üyeleri...) sözler hep bu idealizmeyi bilimci, müspet bir örtü ile örtmek gayretlerinden başka bir şey değildir.

6. Söylediklerimizi toplayalım: gerçek bilgi *görelidir*; görelî olan işe fenomen acununa aittir, bunun karşıtı olan *mutlak* ya vardır ama kavramlamaz, yahut da kavramın hiç bir muhtevası, yani hiç bir manası yoktur. Burada dikkati çeken noktalardan biri de *görelî'nin, fenomenle* bir tutulması; daha doğrusu, *görelî'nin fenomene* sıkı sıkıya bağlı bir vasıf olarak görülmesi, sonuç olarak da, bilginin yapısından, idealizmeye atlanılmasıdır.

7. Evet, bizce de bilgi görelidir, yani relation'lar bilgisidir; çünkü bir şey daima başka bir şeye göre bilinir; zihnin ve realitenin diyalektik gidişi bunu emreder. Nasıl ki bilgi, bilgisizlikten doğar, nasıl ki tamam olmıyan, ekzakt olmıyan bilgiden daha tamamı, daha ekzakt'ı çıkar, işte, bilgi sürecinin içinde de, bir şeyin bilgisi bir başkasının bilgisine göre olabilir.

Fakat bu demek değildir ki relation halinde bilinen, ancak gölgenin, hayalin bilgisidir, yahut insanın kendisi, nesneyi, relationlar halinde kurar. Aksine, şeyler yani acun, hareket halinde madde olarak, bizim dışımızda vardır, duyularımız, bu gerçeğin bir imajıdır, başka deyimle, güya *mutlak* olan bir acunla, *görelî* olarak kavranan imajlar arasında şu veya bu tarzda düşünölmüş bir uçurum yoktur, uygunluk vardır. imajlar, gerçekten haber verirler.

Çok kısa olarak söylemek gerekirse, dış acundan haber alan insan bilgisi tabiatla toplum hayatının sonsuz türlüölüklerini birden kavramaktan âcizdir, fakat acunun hareketi ile paralel giden diyalektik gidişle onları gittikçe daha etraflı, gittikçe daha mükemmel kavramağa doğru yönelmiştir.

Böyle olunca, birbirinin karşısında birer kale gibi duran *görelî-mutlak* çifti, bahis konusu olamayacağı gibi, agnostik bir boyun büköklüğü ile bilgisinden umud kesilen *mutlak* karşısında, *görelî* olarak kavranan, yahut insanca kurulan bir hayallar acunu da bahis konusu olamaz.

8. Demek ki, klâsik metafiziğin mantık çifti diye ileri sürdüğü, gerçekte ontoloji çifti olan *mutlak - görelî* aynen muhafaza edildikten sonra, merkezi bilinç olan bilgi teorisi kuruluyor; bu teori ise, kavram çiftinin yardımı ile gelip idealizmeye dayanıyor, sonra, çıkış noktası olan iki kavramdan birinin muhtevasının manasız olduğı, tesbit ediliyor 1

Bütün bu derin uygunsuzluklardan kurtulmanın ilk çaresi, *göreliyi* noumen'nin karşıtı *fenomenden* ayırmak, ikincisi ise *mutlak* ile *göreliyi* karşıtlıkları daima cari bir kavram çifti halinden çıkartmak olacaktır. Bu da psikolojik pozitivizmeyi, yani bilinç metafiziğini terk edip yukarıda (7) ana hatlarına dokunduğumuz sıhhatli bir felsefeye dönmek demektir.